

Gönderim Tarihi: 14.09.2022

Kabul Tarihi: 03.10.2022

YABANCI DİL OLARAK FRANSIZCANIN OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL, KÜLTÜREL VE EĞİTSEL ALANLARDAKİ HÂKİMİYETİ

The Domination of French Language as a Foreign Language in Political,
Cultural and Educational Areas in the Last Period of the Ottoman State

Ertan KUŞÇU

Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü
ekuscu@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1503-1697

Ali YAĞLI

Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Fransız Dili Eğitimi
ayagli@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0735-7331

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyılda en yaygın dili olarak bilinen Fransızca, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batıyla olan ilişkilerinin düzenlenmesinde etkin bir konuma sahip olmuştur. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran Fransızcanın konu edildiği bu araştırma, tarama modeliyle oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Bilindiği gibi tüm diller doğar, gelişir ve konuşulduğu toplumun gücüne göre geniş coğrafyalara yayılır ya da dar bir alanda kalarak yaşam mücadelesi verirler. Bu kapsamda geniş coğrafyalara yayılan Fransızcanın Osmanlı'yla ilk teması, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu bir döneme denk düşer. Fransızcanın yayılması ise Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı bir döneme rast gelmiştir. Başlangıçta gayrimüslim tebaanın katkısıyla yürütülen dilsel süreçler, devletin Tercüme Odası'nı kurmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Sonraki süreçlerde eğitim sistemine ilk olarak askerî okullarla dâhil olan Fransızca, bir süre sonra birçok sivil okulun ders programında yer almıştır. Hatta Mekteb-i Tıbbiye'nin ve Mekteb-i Sultani'nin eğitim dili de olmuştur. Üstelik daha nitelikli ve daha donanımlı Fransızca bilen tercümanlar yetiştirmek için yurt dışına öğrenci gönderildiği de bilinmektedir. Bununla birlikte Fransız diline vâkıf edebiyatçıların yetişmesiyle de batılı anlamda edebî türler toplum hayatında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Fransız dili ve edebiyatı bu dönemde sadece politika ve eğitim alanlarında değil, toplumsal alanda da oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda devletler arası antlaşmaların ve yazışmaların, eğitim kurumlarının, aydınların, gazetelerin ve kitapların etkisi kadar, teknolojik aletlerin ve ulaşım araçlarının da Fransızcanın yaygınlaşmasına katkı sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fransızca, yabancı dil, çevirmen, Tercüme Odası, dil öğretimi, Osmanlı Devleti.

Abstract

Known as the most common language in Europe in the 17th and 18th centuries, the French language had an important position in the relations of the Ottoman Empire with the West in the 19th century. With the scanning model, this article will focus on the French language during the last period of the Ottoman Empire. As known, all languages are born and developed, and depending on the strength of the society in which they are spoken, they spread over wide geographies or struggle to survive by staying in a narrow area. In this context, the first contact of the French language which spread over wide geographies, with the Ottoman Empire coincided with the 16th century when he was strong. However, the spread of the French language was during a period of his weakness. Linguistic processes, which were carried out with the contribution of non-Muslim subjects at the beginning, gained a new dimension with the establishment of the Translation Chamber of the state. The French language, which was first included in the education system in military schools, was included in the curriculum of many civilian schools after a while. It even became the language of instruction of the School of Medicine and Mekteb-i Sultani. Moreover, it is known that students were sent abroad to train translators who can speak the French language with higher qualifications. Along with this, with the training of writers who know the French language, literary genres in the western style brought important changes in social life. The French language and literature gained widespread popularity not only in the fields of politics and education but also in the social field. In this context, it has been observed that international agreements and correspondence, educational institutions, intellectuals, newspapers, and books, as well as technological tools and the means of transportation contributed a lot to the spread of the French language.

Keywords: French language, foreign language, translator, Translation Room, language teaching, Ottoman State.

1. GİRİŞ

Dünyanın küreselleştiği, ülkeler arası sınırların kalktığı ve çok kültürlülüğün yaygınlaştığı bir dönemde dil, bireyleri ve toplumları biçimlendiren en güçlü iletişim aracıdır. İnsanoğlu, dünyaya geldiği andan itibaren bir yandan kendi ana dilini edinirken, diğer yandan da gereksinimleri doğrultusunda diğer dilleri öğrenme uğraşısı içine girer. Bu bağlamda pek çok ülkenin bu konuda adımlar attığı ve bu adımlar sonucunda birçok deneyim elde ettiği görülmektedir. Elde edilen bu deneyimlerden en yaygın olanı ise, bir dili, o dilin konuşulduğu ortamda bulunarak ya da o dilde eğitim alarak öğrenilebileceği görüşüdür.

Geçmişten günümüze dil edinimi ve öğretimi üzerine yapılmış çalışmaların, Mezopotamya uygarlıklarına kadar dayandığı, bu çerçevede Sümerlerin çivi yazını kullanarak kendi çocuklarına ana dillerinin yazımını öğrettikleri; Akadların Sümer tabletlerini kendi dillerine çevirdikleri (Demircan, 2005:141) bilinmektedir. Mezopotamya uygarlıklarından başka Hintli Panini ve Yaska'nın dil bilgisi alanındaki çalışmaları, kutsal Veda Metinleri çevirileri (Robins, 1967:134; Demircan, 2005:141); kendilerini dünyanın ilk insanları varsayan ve bunu ispatlamak için tarihte bilinen ilk dil

deneyini yapan Mısır kralı I. Psammetik'in araştırmaları (Sagart, 2008:32) bu çalışmalardan birkaçıdır. Öte yandan yazının olmadığı dönemlerde, dillerin öğretilmesi üzerine yapılmış çalışmaların tam olarak ne zaman ve nerede başladığını belirlemek oldukça güç olduğundan, en iyi dil öğretim yönteminin o dilin konuşulduğu yerde yaşamak ya da o dili konuşan kişilerden eğitim almak olduğu düşünölmektedir (Demircan, 1990:141). Orta Çağ'da yabancı bir dilin dil bilgisi ve çeviri çalışmalarıyla öğretildiği (İşcan, 2018:7), Yeni Çağ'da ise Comensky'nin "Büyük Didaktika" adlı eserinde de vurguladığı gibi yabancı bir dilin yöntemsel olarak öğretilmesi gerektiği düşöncesi ortaya çıkmıştır.

Türkler, tarih boyunca göçebe yaşam tarzları nedeniyle, sürekli çeşitli uygarlıklarla etkileşimde bulunmuş ve yeri geldiğinde, bu uygarlıkların dillerini öğrenmişlerdir. Önceleri İslamiyet'in etkisiyle Arapçayı, Gaznelilerin etkisiyle Farsçayı, 17. yy'dan itibaren batılı devletlerle olan ticari ve diplomatik ilişkiler doğrultusunda Fransızca ve İngilizce öğrenme çabası içine girmiştir.

2. FRANSIZCANIN DOĞUŐU VE YAYILIŐI

Bilindiğı gibi diller, başlangıçta dar bir alanda konuşılmaya başlar, daha sonra ekonomik, kültürel ve siyasal güçleri ölçüsünde geniş coğrafyalara yayılma imkânı elde ederler. Söz gelimi Roma İmparatorluğu'nun dili Latince (lingua latina) başlangıçta, İtalya'nın küçük bir köyünde, Latium'da, konuşulurken (Aksoy, 1990:7) zamanla imparatorluğun sınırlarının genişlemesiyle tüm İtalya'ya ve ardından da tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Böylece Latince, İlk ve Orta Çağ genelinde hem kilisenin hem bilim dünyasının hem de eğitim-öğretim süreçlerinin en yaygın, en itibarlı dillerinden biri haline gelmiştir. Benzer durum Yakın Çağ'da geniş coğrafyalara ve sayısız kitlelere ulaşan Fransızca için de geçerli olmuştur.

Titone (1968) ve Kelly (1969), İlk Çağ Roma'sında, Latince kadar Yunancanın da entelektüel yaşamın bir parçası olduğunu, Romalıların çocuklarına Latince ve Yunanca bilen bakıcılar tuttuğunu hatta Roma okullarındaki bazı derslerin Yunanca verildiğinden (akt. Demircan, 2005:142) bahsetmektedir. Aynı zamanda Jules Sezar'ın MÖ 52'de, Galya'yı fethedip burayı yurt edinmesiyle, Galya'nın önde gelenleri, çocuklarını Latince eğitim veren okullara göndermişlerdir. Zamanla Galya'ya yerleşen Romalı askerlerin ve tüccarların konuştuğı Latince, yerel dillerle etkileşime girerek Fransızcanın da içinde yer aldığı Roman dilleri ailesi sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Prouvust, 2012:3).

Kökenleri Kelt dilleri ailesinden Galya diline dayanan Fransızca, kırsal yaşamla ilgili sözcük dağarcığını çoğunlukla bu dilden ödünç almıştır. Sonrasında Sezar'ın Galya'yı fethiyle uzunca bir süre Latincenin etkisinde kalmış ve önemli ölçüde Latince'den beslenmiş; Kavimler Göçü'yle söz varlığına, yaklaşık 800 yeni sözcük (Capdeville, 2008:27-32; Pruvost, 2017:6) ve birçok yapısal özellik katarak güçlenmeye başlamıştır. Daha sonra Haçlı Seferleri'yle doğu dillerinden de birçok sözcük ödünç aldığı da bilinmektedir. Walter (1997), "L'Aventure des mots français venus d'ailleurs" adlı eserinde, Fransızca mevcut sözcüklerin 4.200'ünün yabancı kökenli olduğunu; bunların 1054'ünün İngilizce, 707'sinin İtalyanca, 215'inin Arapça, 164'ünün Almanca, 159'unun İspanyolca, 153'ünün Felemenkçe olduğunu söylemiştir (akt. Dumarest ve Morcel, 2017:12-13; İçel, 2017:8).

İlk Çağ'da, günümüz Fransa'nın Ile-de-France gibi küçük bir bölgesinde bakımsız, cılız bir fidan olarak yeşermeye başlayan Fransızca, Orta Çağ'da filizlenmiş, Yeni Çağ'da Fransa topraklarını aşarak Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmış; kısa sürede sarayların, uluslararası siyasetin, bilim adamlarının, sanatçıların dili haline gelmiştir. Fransızcanın bu denli yaygınlık kazanmasını 18. yy'ın Fransız yazarlarından Antoine de Rivarol, "Fransız Avrupa" (Aksoy, 1990:7) sözüyle ifade etmiştir.

Alan yazında Fransızcanın popülerlik kazanması ve itibarlı bir dil olması üzerine birçok söz söylenmiştir. Bunlardan biri de Pierre Charpentrat'ya aittir. Charpentrat, "Eloge de Professeur" adlı yazısında Fransızca hakkında övgü dolu sözler sarf etmiştir. Yazar söz konusu çalışmasında, İngilizcenin ilk başta düşüncelerle, sonra da objelerle yayıldığını ancak bu objelerin (uçak, film, kitap, vb.) her zaman Fransızca öğrenme arzusunu uyandırmada yeterli olamayacağını, Fransızcanın öğretilmesi için bir yüz ve ses gerektiğini, bunun da kuşkusuz insanlarla ya da öğretmenlerle gerçekleşebileceğini (Charpentrat, 1962:577) söylemiştir. Charpentrat'ın bu sözleri, Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlık öğretilerini yaymakla görevli misyonerlerin faaliyetleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir (Aksoy, 1990:7). Dahası Fransızcanın birçok ülkede yaygınlık kazanmasında krallığın 17. ve 18. yüzyıllarda elde ettiği ekonomik zenginliklerin ve diplomatik başarıların payı oldukça büyüktür.

Öte yandan Louis Réau, 1971 yılında kaleme aldığı "L'Europe Française au Siècle des Lumières" adlı eserinde, Fransa'nın siyasal ve kültürel üstünlüğünün aynı dönemlerde yaşanmadığını, XIV. Louis döneminde, krallığın siyasi yönden yükselme döneminde olduğunu fakat aynı dönemde kültürel açıdan da gerilediğini; buna karşın XV. Louis

döneminde ise siyasi açıdan zayıfladığını, kültürel açıdan ilerlediğini söylemiştir (akt. Aksoy, 1990:7). Söz konusu bu durumu Danilevski şöyle ifade etmektedir. Bilindiği gibi yaz aylarında gündüzlerin en uzun ve güneşin en yüksekte olduğu zaman Haziran ayıdır. Buna karşın sıcaklık, en çok Temmuz ve Ağustos aylarında hissedilir. Böylece belirli bir sonuç dizisini ortaya koyan durumların en yüksek gelişme anı, sonuçlarının en çok yaşandığı ana denk gelmeyebilir (akt. Sorokin, Sorokin'den akt. Aksoy, 1990:8). İşte bu durum Fransızcanın o dönemlerdeki durumunu yansıtmaktadır.

3. FRANSIZCANIN OSMANLI DEVLETİ'NDE YAYILMASI

Fransızcanın Osmanlı topraklarında yaygınlık kazanmasında başta misyonerlik ve Levant bölgesinin ticaret faaliyetleri etkili olmuştur. Fakat öncesinde Fransa kralının, Osmanlı Devleti'nden yardım istemesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin daha önceden başladığı bilinmektedir. Böylece iki ülke arasındaki yakınlaşmalar sonucunda Fransa'nın, hiç zaman kaybetmeden Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine çeşitli adımlar attığı, üç kıtaya nüfuz eden ve yükselme dönemini yaşayan güçlü Osmanlı'nın ise batılı manada bir yabancı dilin öğretimine ilişkin yeterince gereksinim hissetmediği görülmektedir. Öte yandan Fransızcanın Osmanlı'da yaygınlık kazanması ise, devletin gerileme dönemine izlenen bir durum olmuştur.

Kronolojik bağlamda iki ülke arasındaki ilk temasların 16.yy'a dayandığı bilinmektedir. Afyoncu (2018), Fransa kralı I. François'nın, 1526'da Habsburg İmparatorluğuyla sorun yaşaması ve sonrasında esir düşmesiyle başladığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Fransa'nın Türklere karşı, Avrupa'da gerçekleşen bir oluşumda yer almamaya çalışması ve Türklerin, Avrupa devletleriyle yaşadığı sorunlarda Fransa'nın arabuluculuk yapma girişimleri iki devlet arasındaki ittifakın sürdürülmesinde önemli bir etken olmuştur (akt. Günay, 2019:3). Bu ilişkiler, Fransa'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretilme sürecine bir ivme kazandırmıştır.

Yükselme döneminde sınırlarını önemli ölçüde genişleten Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle olan ticari ve diplomatik ilişkilerini yine Avrupalı devletlerin elçilikleri ve konsoloslukları üzerinden yürütmekteydi. Bununla birlikte tebaasında çeşitli milletleri barındıran çok kültürlü Osmanlı Devleti'nde Arapça, Arnavutça, Ermenice, Farsça, Rumca gibi diller de konuşulmaktaydı. Ayrıca gayrimüslim vatandaşların bazılarının batılı dilleri bildiği, duraklama ve gerileme dönemlerinde çeviri hizmetleri için kendilerine başvurulduğu bilinmektedir. Fakat yaşanan bazı olumsuzluklar karşısında devlet, çözüm yolları aramış ve 18. yy'da Tercüme Odası'nı

kurmuştur. Daha sonra bununla da yetinmeyip yurt dışına öğrenci göndermiş hatta Avrupalı tarzda okullar açmıştır.

3.1. Fransızcanın Eğitim Alanındaki Nüfuzu

Fransızcanın Avrupa'daki siyasi, kültürel ve eğitim alanındaki etkisi Fransa'nın siyasi nüfuzunu da beraberinde getirmiştir. 18. yy'da Avrupa'da reformlar ve bilimsel buluşlar çoğaldıkça, Osmanlı İmparatorluğu da ülkede Batı tarzı reformların gerekliliğine inandı. 1721 yılında ilk büyükelçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya gönderilmesinin nedeni budur. Çelebi, dönüşünde padişaha Sefaretname adı verilen önemli bilgiler ve seyahat izlenimlerini anlatan ayrıntılı bir rapor sunar. Aynı zamanda bazı coğrafya, matematik, astronomi, tıp vb. kitaplarını getirmeyi de unutmaz. 1748'de Hattı Mustafa Efendi, Viyana'ya elçi olarak atanır. Kaldığı süre boyunca Viyana rasathanesini ziyaret eder ve astronomi üzerine bazı dersler alır. Dönüşünde padişaha bir sefaretname ile çeşitli ilmi kitaplar da getirir. Bu aşamada Batılı eserlerinin ilk çevirileri ortaya çıkar. Zaten 18. yüzyılın ortalarında Fransızcadan Türkçeye çevrilen kitaplar arasında edebî eserler de pek bulunmamaktaydı. Çünkü bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformlara paralel olarak genellikle askerî alandaki kitaplar başta olmak üzere matematik, tıp, astronomi vb. bilimsel kitapların tercümesine ağırlık verilmekteydi (Gündüz: 1973, 67-68).

Fransız dilinin Avrupa'daki üstünlüğü Osmanlı Devleti'nde de hissedilmiş ve çeşitli olaylarla yaygınlaşmaya başlamıştır. Örneğin, 1583'te İstanbul'da gayrimüslim tebaaya Fransızca eğitim vermeye başlayan Saint-Benoit Okulu bu alanda atılan adımın başlangıcı olmuştur. İbrahim Müteferrika'nın 1727'de matbaayı getirmesi, İstanbul'daki Fransız elçisi Savary de Breves'in dil bilgisi kitabı ve sözlük bastırma girişimleri, dönemin elçi ve konsoloslarının Fransızcayla ilgili çabaları sürece büyük katkı sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda Tanzimat dönemi batılılaşma hareketlerinin hızlı gelişme göstermesiyle Fransızcanın tanınmasına ve yaygınlaşmasına büyük olanak sağlanır (Gökmen, 1999:2-5).

Osmanlı Devleti'nde 1821 yılında eğitime başlayan Tercüme Odası'nın, çok daha öncesinde Venedikler tarafından hayata geçirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Venedik Cumhuriyeti, 1551'de Türkçe bilen tercümanlar yetiştirmek amacıyla İstanbul'daki elçiliği bünyesinde dil oğlanları okulunu kurmuş ve çağın gereklerine göre kendi uyuğundan tercümanlar yetiştirmeye başlamıştır. Ardından 1754'te Avusturya, 1669'da Fransa, 1766'da Polonya ve 1814'te İngiltere kendi tercüme okullarını kurmuşlardır. Böylece Batılı devletler, diplomatik ve ticari ilişkilerini başka

ulusların tercümanlarına gereksinim duymadan sürdürmeyi başarmışlardır (Ağıldere, 2010:695-696). Buna karşın benzer bir uygulamanın Osmanlı'da 300 yıl sonra başlaması, devleti tercüme gerektiren konularda bazen güç durumlara düşürmüştür.

Tercüme Odası öncesi gayrimüslim tebaadan görevlendirilmiş tercümanların devlet yararına birçok vazifeye atıldıkları bilinirken, gerileme döneminde bazı tercümanların devletin gizli bilgilerini yabancı devletlere servis etmeleri, Tercüme Odası'nı kurma düşüncesini hızlandıran bir etken olmuştur. Öte yandan tercüme göreviyle görevlendirilmiş gayrimüslim tebaanın uzunca bir süre bu görevi yerine getirmiş oldukları görülmektedir. Söz gelimi, Divân-ı Hümayûn tercümanlığını yaklaşık yüz yıl sürdüren Mavrocordato ailesi ve Avrupa'da Albertus Bobovius adıyla tanınan müzisyen Ali Ufki Bey (Ağıldere, 2010:696) Osmanlı'nın en tanınmış tercümanları arasındadır.

Fransa 1699 yılında, Venedik Cumhuriyeti tercümanlık okulu modelini temel alarak önceleri "Enfants de langue" ya da "Jeunes de langue" adıyla, sonraları Louis-le-Grand adıyla anılan dil oğlanları okulunu kurmuştur. Paris'te kurulan bu okulun ilk öğrencileri, Fransa'da ya da Yakındoğu'da doğmuş sekiz yaşındaki on çocuktur. Her dönem Fransa'nın en itibarlı okulu olmuş olan bu okulda öğrenim gören çocuklar, Fransız kraliyet bursu alıyorlardı. Paris'te yedi yıl boyunca Türkçe, Arapça, Farsça ve Latince dillerinde eğitim gören bu çocuklar, doğu dilleri konusunda pratik yapmak, bilgilerini artırmak ve tercümanlık işlerinde kullanılmak üzere Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğindeki Kapüsen Koleji'ne gönderiliyorlardı (Hitzel, 1995:24; Ağıldere, 2010:697). Daha sonra farklı milletlerden çocukların da bu okulda eğitim aldıkları bilinmektedir. Dîvân-ı Hümayun'un baştercümanı, Ruhiddin Efendi'nin oğlu da bunlardan biridir.

İki aşamalı bir eğitim hizmeti veren Fransız dil oğlanları okulunun yapısında dönem dönem bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, 1785 yılından itibaren Paris'teki Louis-le-Grand kolejinde verilmekte olan eğitimden vazgeçilmiş, doğrudan İstanbul'da eğitim vermeye başlanmıştır (Ağıldere, 2010:698). Bu değişikliğin en önemli gerekçesi, bir dilin en iyi bir biçimde öğrenilebileceği yerin, yine o dilin konuşulduğu yer olacağı düşüncesidir. Bu okulların benimsediği yabancı dil öğretim anlayışını pedagojik açıdan değerlendiren Balliu, doğu dillerinin küçük yaşlarda öğretilmesi gerektiğini çünkü küçük yaşlardaki çocukların gırtlak yapısının doğu dillerini öğrenme konusunda daha elverişli olduğunu ifade etmiştir (2005:75). Öte yandan bu okullarda benimsenen dil öğretim yöntemi, doğal yöntem ve dil bilgisi-çeviri yöntemi olmuştur.

3.2. Okullarda Fransızca Müfredatın Yaygınlaşması

Fransızca, Tanzimat'ın ilanından önce, Osmanlı Devleti'nin batılı tarzda açtığı okulların ders programlarında yer almaya başlamıştır. Bu okullardan birkaçı şöyledir: 1773'te Mühendishane-i Bahri Humayün, 1796'da Mühendishane-i Berri Humayün, Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'mure (1827), Mızıkâ-ı Humayun Mektebi (1827) ve Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834). Bu durum Fransızcanın diplomatik anlamda yaygınlaştığını, uluslararası açıdan kabul gördüğünü ve bunun sonucunda askerî okulların ders programlarında yer edindiği göstermektedir. Daha sonraki süreçlerde rüştiyelerin de ders programlarına girdiği ve yavaş yavaş toplumun dil, düşünce ve kültürel yapısına nüfuz ettiği bilinmektedir (Coşkun, 2020:232). Bunlardan başka Türkçe ve Fransızca kaleme alınmış çalışmalar da Fransızcanın tanınmasına katkı sağlamıştır. Örneğin, Jaubert'in "Eléments de la Grammaire Turke à l'Usage des Elèves de L'Ecole Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes" adlı eseri bunlardan biridir. Bu eserdeki atasözleri Şinasi'nin yazdığı Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye'deki atasözleriyle benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2016:48-50). Dahası yazarlar ve şairler kadar ilk elçilerin sefaretnameleri, çevirisi yapılan gazeteler, dergiler ve kitapların da Fransızcanın yaygınlaşmasına büyük etkisi olmuştur (Yağlı, 2012:241-242).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla her alanda izlenen yenileşme hareketlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde de izlendiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde, ilköğretimin zorunlu hale getirildiği, askerî okulların açıldığı, devletin memur ihtiyacını karşılamak için Rüştiyeler (1839), Mekteb-i İdadi (1845), Galata Sarayı Enderûn-u Hûmayun'u (1841), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye (1838), (Akyüz, 2005:85; Nurlu, 2013:477; Sakaoğlu, 1991:61) gibi okulların açıldığı, bu okullarda Fransızcanın öğretildiği üstelik tıp eğitiminin de bu dönemde Fransızca yapıldığı bilinmektedir.

1821 yılında devlet memurlarına yabancı dil öğretmek için kurulan Tercüme Odası, bir süre sonra bu ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmış, yerine 1869'da Lisan Mektebi açılmış, ancak bu okul da 1892'de kapatılmıştır. Yine bu dönemde, kökenleri 1481'de II. Beyazıt tarafından Galata Sarayı Ocağı'na dayanan 1841'de Galata Sarayı Enderun-u Hûmayun'u adıyla ve ardından 1868'de Mekteb-i Sultani'ye adıyla eğitim-öğretime devam eden, günümüzde Galatasaray Lisesi adıyla bilinen okul açılmıştır. Bu okul, 1868'den itibaren tümüyle Fransızca eğitim vermeye başlamıştır. Alan yazında Galatasaray Lisesi'nin bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecine farklı bir boyut kattığı ifade edilmektedir.

Batı tarzında okulların yaygınlaşması ve bu okullarda Fransızcanın öğretilmesi, II. Mahmut dönemiyle başlamış, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde giderek artmıştır. Ayrıca Abdülmecid döneminde Fransızca öğrenmek için Paris'te Mekteb-i Osmaniye'nin kurulduğu ve 1869'da Abdülaziz tarafından Fransız eğitim sistemi model alınarak Maarifi Umûmiye Nizamnâmesi belgesinin hazırlandığı da bilinmektedir (Şen, 2006:79).

Fransızca, özellikle 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin ticari, diplomatik ve eğitim işlerinde önemli bir yer edinmiştir. Başlangıçta devlet işlerini yürütmek amacıyla sadece tercümanların kullandığı bir araç olan Fransızca, bu dönemde Arapçanın, Farsçanın hatta 18. yy'ın en popüler batılı dili olan İtalyancanın¹ (Davison, 1988) önüne geçmiş ve Osmanlı aydınlarının batıyı tanımak için başvurduğu bir iletişim aracı haline gelmiştir.

Fransızca, 19. yy'da sadece eğitimin, ticaretin ya da diplomasinin dili değil; basının, edebiyatın ve sanatın da dili olmuştur. Bu bağlamda 11 Kasım 1831'de resmî bir yayın organı olarak çeşitli dillerde (Türkçe Arapça, Ermenice, Farsça, Fransızca ve Rumca) haftalık yayımlanan "Takvîm-i Vekâyi" gazetesiyile; 5 Kasım 1831'de Avrupa kamuoyuna seslenmek amacıyla II. Mahmud'un desteğiyle Aleksandr Blak tarafından çıkartılan haftalık yarı resmî "Le Moniteur Ottoman" gazetesinin ilk örneklerindedir. Bu gazeteler, batılılaşma sürecindeki Osmanlı Devleti'ne çağdaş bakış açıları kazandırmakla birlikte, devleti batıya anlatmak gibi görevler de üstlenmiştir.

1869'da Osmanlı Maarif Nazırlığının yayımladığı, 5 bölüm ve 198 maddelik (Çağır ve Türk, 2017:64) "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi", eğitimle ilgili birçok düzenlemeyi hayata geçirmiş hatta Arapça, Farsça ve Fransızcanın devlet okullarında okutulmasını kararlaştırmıştır. Dahası rüştiyelerin devamı olarak idadi mekteplerin açılması öngörülmüş ve bu okullarda da Arapça, Farsça ve Fransızcanın okutulması kararlaştırılmıştır (Demiryürek, 2014:192).

Ayas (1948) 1869 tarihli bu nizamnamenin Osmanlı'daki eğitim-öğretim süreçlerini üç kademe ele aldığını vurgulamıştır. Bunlar, ilköğretim düzeyi için sıbyan ve rüştiye mektepleri; ortaöğretim için idadi ve

¹ Davidson, 1988 tarihli "The Treaty of Kuchuk Kaynardja; A note on its italian text", The International History of Review, 10:4 (Kasım 1988) 611-621., (Çev. Çiğdem Erkal İPEK) makalesinde 18.yy'da Osmanlı'da İtalyancanın kullanılan belli başlı dillerden biri olduğunu ve 1774 yılında Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasının metninin İtalyanca olduğunu ifade etmiştir.

sultaniye mektepleri; yükseköğretim için de Mekatib-i Aliye'dir (akt. Çağır ve Türk, 2017:67). Kodaman (1991) 1877 yılı itibarıyla Osmanlı Maarif Nazırlığına bağlı rüştiyelerin 400 civarında olduğunu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bu sayının 277'ye düştüğünü, 1888'de ise bu sayının 440'a çıktığını ifade etmiştir (akt. Çağır ve Türk, 2017:67).

Nizamnâmenin 38. maddesine göre öğretim süresi üç yıl olan idadilerde okutulacak dersler şöyledir: Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanini Osmaniye, Mantık, İlmi Serveti Milel, Coğrafya, Tarihi Umumi, İlmi Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlmi Mesaha, Hikmeti Tabiye, Kimya ve Resim (akt. Çağır ve Türk, 2017:67).

Osmanlı Devleti'nin rüştiyelerine ve idadilerine öğretmen yetiştiren Darümuallimin okulunun rüştiye öğretmenliği kısmında sadece Arapça ve Farsça öğretilirken; idadi kısmında Arapça, Farsça ve Fransızca; sultani öğretmenliği bölümünde ise ileri düzeyde Arapça ve Farsça yanında Türkçeden Fransızcaya, Fransızcadan Türkçeye çeviri dersleri verilmekteydi (Demiryürek, 2014:193)

Kökenleri 1453'te Fatih Sultan Mehmet emriyle kurulmuş Medarisi Semaniye ve Fatih Darüşşifası'na dayanan Darülfünun, 1846'da Osmanlı Devleti'nin Avrupai tarzda kurduğu ilk üniversitedir. 1869'da Darülfünun'un Edebiyat ve Felsefe bölümlerinde Fransızcanın, Latincenin ve Yunancanın öğretildiği bilinmektedir. Sonuç olarak Fransızca, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Osmanlı Devleti'nin üst düzey eğitim kurumlarının da programlarında yer almıştır. Benzer bir biçimde Salman ve Tenger (2005), 1869-1922 yılları arasında hem rüştiyelerin hem de idadilerin ders programlarında yer alan Avrupai tarzdaki ilk yabancı dilin Fransızcanın olduğunu belirtmişlerdir (Demiryürek, 2013:131).

3.3. Devlet Erkânında Fransızca

Devletin batılılaşma sürecine katkı sağladığı düşünülen Fransızca, birçok Osmanlı aydınının da öğrendiği bir dil olmuştur. Aydınlar dışında, devletin sınırları içinde çeşitli görevleri yerine getiren Avrupalıların da anlaşabilmek için kendi dillerini ya da Türkçeyi değil, Fransızca'yı konuştuğu bilinmektedir. Örneğin, 1858 yılında İstanbul'dan Bağdat'a ve Basra'ya uzanan telgraf hattını inşa eden İngiliz şirketin sorumlusu albay M.A. Biddulph ve Osmanlı telgraf hattı genel müdürü arasındaki yazışmalar Fransızcadır. Benzer bir biçimde Osmanlı Devleti'nde görevli Prusyalı ve Almanyalı askerî danışmanlar ile diğer batılı askerî yetkililer ortak dil olan Fransızca'yı kullanmışlardır (Davison, 1989-1994:173). Ayrıca batılı danışman Moltke'nin Fransızca ve Türkçe dâhil olmak üzere toplam 7 dil

konuştuğu söylenir. Kısacası etkinliği her alanda hissedilen Fransızca, batıyla iletişim kurmada önemli araç olmuştur.

Fransızcanın Osmanlı Devleti reformları üzerine etkisi batılı yazarların dikkatini çeken konulardan biridir. Bu bağlamda Davison 1989 yılında “The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the Nineteenth Century” başlıklı makaleyi yazmıştır. Makale, 1995 yılında Çiğdem E. İpek tarafından izin alınarak “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili” olarak çevrilmiştir. Makalede, Fransızcanın Osmanlı Devleti reformlarına etkisini detaylı bir biçimde ele alınmış ve 1 Temmuz 1839 yılında tahta çıkan Abdülmecid’in babası II. Mahmut’tan daha çok, kardeşi Sultan Abdülaziz’den daha az Fransızca bildiğini ifade ederek (Davison, 1994:173) Fransızcanın devletin en yetkili isimleri tarafından da bilindiği işaret etmiştir.

Amerikalı Hamlin’in (1878) “Among the Turks” adlı eserinde, 1847’de telgraf işleriyle görevlendirildiği, aynı zamanda arkadaşı jeolog L. Smith ile birlikte Abdülmecid’in Latin alfabesi bilgisine ve Fransızca konuşmasına tanıklık ettikleri bilinmektedir. İki misyoner, telgraf cihazının nasıl çalıştığını Abdülmecid’e anlatırlarken, Abdülmecid’in telgraf cihazında kullanılan Latin harflerini ve gelen telgraf mesajını kolayca okuduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca görevlilerden biri oturmak için sandalye istediğinde, Abdülmecid’in “*Mettez une chaise!*” diyerek Fransızca konuştuğunu eklemişlerdir (akt. Davison,1994:174).

Osmanlının bu döneminde Fransızca bilenler ve konuşanlar sadece padişahlar, yabancı uyruklu görevliler ve aydınlar değildi. Devletin bazı paşalarının da Fransızca konusunda yetkin oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda batılılaşma hareketlerine öncülük eden Mustafa Reşid, Mehmet Emin Ali, Keçecizade Mehmet Fuad, Yusuf Kâmil, Hasan Fehmi, Mehmed Said, Mehmed Şerif (Çavdaroglu), Safvet, Kadri ve Mithat Paşa gibi birçok isim Fransızca’yı bilmektedir. Bu paşalardan bazıları Fransa’ya göreve gittiklerinde, bazıları Tercüme Odası’nda, bazıları da kişisel uğraşları sonucu Fransızca’yı öğrenmişlerdir. Kaynak taramasında, küçük yaşta Fransızca öğrenmeye başlayanların daha akıcı ve daha düzgün konuştukları görülmektedir. Mehmet Emin Ali Paşa’nın Fransızca serüveni, Ali Fuad’ın (1928) Rical-i Mühimme-i Siyasiye adlı çalışmasında şöyle yer edinmiştir. Ali Paşa’nın, Viyana’daki elçilikte görev yaparken kendi çabalarıyla Fransızca öğrendiği ve elçiliğin bahçesinde bulunan, altında saatlerce Fransızca çalıştığı büyük bir ağacı arkadaşlarına gösterdiği bilinmektedir (akt. Davison, 1994:174). Mehmet Emin Ali Paşa’nın Fransızca öğrenme gayreti bununla sınırlı değildir. Diplomatik görevler için gittiği Paris ve

Londra'da hem batılı devletlerin politikalarını etraflıca öğrenmek hem de Fransızcasını ilerletmek için çaba sarf etmiştir. Hatta 1830'da Fransızların Cezayir'i işgal etmesi nedeniyle söz konusu meseleyi çözüme kavuşturmak için Fransa'ya gittiği ve Fransız basınında, Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmaya çalıştığı bilinmektedir. Dahası Ali Paşa'nın Fransızca hazırcıvab biri olduğu da kayıtlarda yer almaktadır (Davison, 1994:175).

Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerinden Keçecizade Mehmet Fuad Paşa da Fransızca'yı akıcı bir biçimde kullanan biridir. Paşa, müderrislik eğitimi yanı sıra Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenim görmüş ve daha sonra Fransızca bilgisini Tercüme Odası'nda ilerletmiştir. 1869'da Fuad Paşa vefat ettiğinde, kendisiyle daha önce İspanya'da tanışmış "The Times" gazetesinin muhabiri onun hakkında 16 Şubat 1869 tarihinde bir yazı kaleme almıştır. Muhabir, Fuad Paşa'nın akıcı bir biçimde Fransızca konuştuğunu hatta başında fesi olmasa paşanın konuşmasını duyan herkesin onun Fransız sanabileceğini söylemiştir. Paşa'nın Fransızca bilgisi hakkında Rus elçilik çalışanı Gorchakov'ın sözleri de oldukça önemlidir. Fuad ve Ali Paşa'nın Fransızca yazışmalarını okuyan Gorchakov, Fransızcasını bu yazışmalardan ilerlettiğini hatta 1867 tarihli Dışişleri Bakanlığı Hazine Evraklarında bu yazışmaları gören birinin bunların İstanbul'da değil de Paris'te yazılmış olabileceğini düşünebileceğini söylemiştir (akt. Davison, 1994:175).

1876 yılında ilan edilen 119 maddelik Kanun-i Esasi'nin önemli isimlerinden Ahmed Şefik Midhat Paşa, 1894'te yayımlanan "Romanya Kralı Charles'ın Yaşamından: Bir Görgü Tanığının Notları (Aus dem Leben König Karls von Rumänien: Aufzeichnungen eines Augenzeugen)" adlı çalışmada, Romanya Prensi Karl'ın emrindeki görevlilerin, Midhat Paşa'nın bir tercümana gerek duymadan rahatlıkla konuşabildiğini söylemişlerdir (akt. Davison, 1994:175). Paşa Fransızca'yı ileriki yaşlarda öğrenmiş, bu nedenle Fransızca konuşurken rahat olmadığı ve arasının iyi olmadığı Lofçalı Ahmed Cevdet Paşa'nın, onun Fransızcasıyla alay ettiği de kayıtlarda yer almaktadır (Davison, 1994:175). Öte yandan Cevdet Paşa'nın Fransızca bilgisini kızı Fatma Aliye'nin (1332) "Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı" adlı eserinde görmek mümkündür. Fatma Aliye, babasının Fransızca dil bilgisi ve sözcük dağarcığı bilgisinin iyi olduğunu fakat konuşma becerilerinin yeterince iyi olmadığını ifade etmiştir (Aliye, 1913:31).

3.4. Diplomasi Dili Fransızca

19.yy'daki Avrupa devletleri yöneticilerinin ve aydınlarının, kendi ana dilleri dışında, uluslararası bir yabancı dil konuştukları bilinmektedir. Bu durum Avrupa'nın dört büyük devletinin diplomatik ilişkilerine de yansımıştır. Daha detaylı bir biçimde ifade etmek gerekirse Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya (1867'den sonra Avusturya-Macaristan) diplomatik konularda kendi aralarında Fransızca konuşmaktaydılar. Osmanlı'nın Avrupa devletler hukukuna dâhil edilmesi, diplomatlarının iyi düzeyde Fransızca konuşması ve 1856'da Paris Kongresi'ne davet edilmesi gibi nedenlerle (Davison, 1994:177) Fransızca, Osmanlı'nın diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerinde başvurduğu dil olmuştur.

Dışişlerinde üst düzey bir görev yürütebilmenin en önemli koşulu, iyi düzeyde yabancı dil bilmekten geçer. Osmanlı Devleti ise bu tür görevleri, çoğunlukla dışişleri bünyesinde görevli çeşitli etnik kökenlerden diplomatlarla sürdürmüştür. Örneğin, devletin en tecrübeli diplomatlarından Giritli Paşa Kostaki Musurus, iyi düzeyde Fransızcası bilmekteydi ve oldukça uzun bir süre Londra'da elçilik görevi yapmıştı. Paşa, diplomatlık görevi dışında Dante'nin İlahi Komediya'sını Türkçeye çevirmiştir (Karakartal, 2009:474).

Fransızca, her ne kadar devletin modernleşme sürecine önemli katkılar sağlasa da devleti güç durumlara düşürdüğü de bilinmektedir. Bunların başında diller arası çeviriden kaynaklı sorunlar gelmektedir. Davison, Başbakanlık Arşivlerine dayanarak Kırım Savaşı sonrası 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nda bu tür bir durumun yaşandığını ifade etmiştir. Toplantıda 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirildiğine yönelik bir algının oluşması durumunda, diğer devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışabileceği düşüncesiyle söz konusu antlaşmaya Islahat Fermanı'nın padişahın kendi iradesiyle çıkarttığına yönelik bir madde eklenmesi teklif edilmiştir. Toplantının ve antlaşmanın dili Fransızca olduğundan Islahat Fermanı maddesinin teklifi için Avrupalı devletler *prendre acte*² deyimini kullanmak istemişler fakat bu deyim, Osmanlı heyeti tarafından kabul görmemiştir. Heyet bunun yerine *constater la haute valeur*³ deyimini kullanmayı tercih etmiştir (Davison, 1994:178).

² Tahsin Saraç'ın Büyük Fransızca-Türkçe Sözlüğüne göre bu deyim: “-i bir yana kaydetmek, not etmek, göz önünde tutmak, -diğini kabul etmek, saptamak, düşünmek, görmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

³ “Yüksek değerini ortaya koymak, benimsemek” anlamında kullanılmıştır.

3.5. Karşılıklı Sözlük ve Sözcük Çalışmaları

Fransızca antlaşmaların, diplomatik ilişkilerin, aydınların eserlerinin, eğitim-öğretim süreçlerinin, teknolojik gelişmelerin ve yazılı basının etkisiyle yaygınlaşmış, toplumsal yaşamda da kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerde birçok yeni sözcük Fransızcadan ödünç alınmıştır. Söz gelimi Osmanlı Devleti'nin 1850'li yıllarda telgrafı kullanmaya başlamasıyla bu alandaki birçok teknik sözcüğün Türkçeye girdiği görülmektedir. Tanriktut (1984) *telgraf, elektrik, izolatör, porselen, pil, kablo* gibi sözcüklerin bu dönemde Türkçeye geçtiğini ifade etmiştir (akt. Davison, 1994:179-180). Benzer biçimde bilim, moda, ulaşım ve toplumsal yaşam gibi alanlardan ve Fransızca sesletimleriyle ödünç alınan pek çok sözcük, günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Fakat *komünikasyon* gibi bazı sözcüklerin başlangıçta rağbet görmezken, daha sonra yaygınlaştığı; *konstitüsyon* gibi sözcüklerin de hiç yaygınlık kazanmadığı görülmektedir. Bunlardan başka ödünç alınan *jurnal, metres, konsomatris* gibi bazı sözcüklerin Türkçede yeni anlamlar kazandığı da gözlemlenmiştir.

Fransızcanın Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmasıyla her iki dilde sözcük dağarcığını, dil bilgisini ve sesletim kurallarını konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalardan biri de 1833'te Jaubert'in yazdığı kitaptır⁴. Jaubert kitabında Türkçe bazı atasözlerinin Fransızca karşılıklarını vermiştir. Jaubert'in kitabında yer verdiği atasözleri, 1858'de Şinasi'nin yazdığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*'dekilerle birebir benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2016:48-50). Bundan başka, doğu dilleri uzmanı olan O. De Schlechta-Wssehrd tarafından yazılan sözlük de⁵ oldukça önemlidir. Davison, bu sözlüğün yirmi yılda hazırlandığını ve içeriğinde kanunlardan, yazışmalardan, makalelerden, fermanlardan, diplomatik, idari ve adli belgelerden elde edilen kavramlarla mevcut Türkçe-Fransızca sözlüklerdeki türetmelerden oluştuğunu ifade etmiştir (1995:181).

Türkçe sözlüklerde yer edinen bazı Fransızca sözcükler, Türkçe sözcüklerle birleşerek deyimler oluşturmuşlardır. İnal (1940), "Son Sadrazamlar" adlı çalışmasında, Mehmet Namık Paşa'nın İngiltere Parlamentosuna benzer bir yapı kurma önerisi, tutucu sadrazam Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa tarafından sert bir biçimde reddedilmiş ve Mehmet

⁴ Éléments de la Grammaire Turke à l'usage des Élèves de L'École Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes.

⁵ Manuel terminologique français-ottoman contenant les principales expressions et locutions techniques usitées dans les pièces diplomatiques, administratives et judiciaires ainsi que différents néologismes inconnus aux vocabulaires français-turcs en usage.

Namık Paşa'ya” *Siz ruj oldunuz.*” (Davison, 1995:182) ifadesini söylemiştir. Söz konusu deyim, o dönemlerde, birilerini kınamak ya da çağdaşlaşma eğilimlerini hor görmek için kullanılmıştır. Bu tür kullanımların sayısı artırılabilir. Örneğin, Fransızcada sosyal bir grubun adı olan farmason (franc-maçon) sözcüğü, Türkçede inançsız, dinsiz anlamlarında kullanılmıştır.

Devletin sürgüne gönderdiği bazı muhaliflerin ve reform yanlılarının politik yazışmalarının Fransızca olduğu bilinmektedir. Bu tür yazışmaların 1867 yılında oldukça fazla olduğu görülmektedir. Söz gelimi, Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı 18 sayfalık mektup⁶ ve bu mektuba yazılan cevap⁷ Fransızca kaleme alınmıştır. Ayrıca Fuad Paşa'nın yazdığı ve reformların doğaçlama yapılmayacağını anlattığı mektup⁸ da bu belgelerden biridir.

Sonuç olarak Fransızca, 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Dahası bu dönemde devlette önemli bir mevki edinebilmek için mutlaka Fransızca bilmek gerektiği de görülmektedir.

3.6. Tanzimat ve Servet-i Fünun Yazarlarında Fransızca

Tanzimat döneminde yabancı dil denildiğinde Fransızca, batı edebiyatı denildiğinde Fransız edebiyatı ön plana çıkıyordu. Türk yazarların ilk dönem batılı türlerdeki eserlerinde örnek aldıkları yazarların çoğu Fransız yazarlardan oluşuyordu. Bu yüzden Tanzimat edebiyatı yazarları diğer batı dillerinden ziyade Fransızca biliyordu. Bu dönemin tanınmış isimlerinden Şinasi, Tanzimat'ın ilanından sonra mali işlerde uzmanlaşması için Reşid Paşa tarafından Paris'e gönderildi. Paris'te edebiyatla da uğraşan Şinasi tanınmış Fransız yazarlardan esinlendi (Parlatır, 2006:73). Arapça ve Farsça bilen Ziya Paşa, daha sonra kendi kendine 6 ayda Fransızca öğrendi ve Fransızcadan yaptığı tercümeyle ön plana çıktı. 1867'de Namık Kemal'le birlikte Paris'e Mustafa Fazıl Paşa'nın yanına gittiler (Çetin, 2006:129-132). Paris'e gitmeden önce özel derslerle Fransızca öğrenen Nâmık Kemal, Tercüme Odası'nda da çalışarak (Uçman, 2006:205) Fransız diline ne kadar vakıf olduğunu gösterdi. Paris'te kaldığı yıllarda Fransız kültürünü ve edebiyatını yakından tanıma fırsatı buldu.

⁶ “Lettre adresse à sa majeste le Sultan pas S.A. le Prince Mustapha-Fazıl-Pacha” adlı yazı ve bu yazının ilt tümcesi : « Mustafa Fazıl Paşa, Paris'ten Sultan Abdülaziz'e bir mektup yazdı. “*Padişahların saraylarına en zor giren şey doğruluktur.*»

⁷ « Réponse à son altesse Mustafâ Fazıl Pacha au sujet de sa lettre au Sultan » adlı yazı.

⁸ “L'on ne saurait improviser la réforme des moeurs” adlı yayın.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Recâizade Ekrem, 1880-1888 yılları arasında Galatasaray Lisesi'nde öğretmen olarak çalıştı (Tanpınar, 1997). Ekrem'in eserlerinde daha ziyade Victor Hugo ve Lamartine'nin romantizmi görülür. "Araba Sevdası" yazarın karakterlerine çokça Fransızca kelimeler ve cümleler kullandığı ve batılı züppe tipleri eleştirdiği romanıdır. "Ayaklı Kütüphane" lakabıyla bilinen Ahmet Mithat Efendi, Dragon Efendi ve Cankof adlı iki Bulgar sayesinde Fransızca öğrendi. Oğlu Yazgıç (1940:56), Ahmet Mithat'ın on sekiz ayda Fransızca'yı ileri seviyede öğrendiğini, bunun yanı sıra Çerkezce, Arapça, Farsça bildiğini, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca, Latince ve Yunancayı da okuyup anladığını belirtir. Sami Paşa Sezai de özel hocaların yardımıyla Arapça ve Farsça öğrendikten sonra çağdaşları gibi Fransızca öğrendi. Londra ve Madrid'de büyükelçilik yapmasına rağmen Fransız edebiyatıyla uğraştı. Sarayı eleştirdiği yazısı nedeniyle Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Orada Fransız realist yazarların etkisi altında kaldı. Tanzimat edebiyatının önemli isimlerinden Abdülhâk Hâmit İngilizceyi iyi bilmesine rağmen Türkçe edebî eserlerinde pek İngilizce kullanmamıştır. Münif Paşa ise Berlin'de Almanca öğrenmiş, ancak çevirilerinde Fransızca'yı Almanca'ya tercih etmiştir. Şemseddin Sami Bey, Fransızcanın yanı sıra İtalyanca ve eski Yunanca biliyordu. O da İtalyan ve Yunan edebiyatının bazı parçalarını kullanmak yerine Fransız edebiyatını tercih etti (Habib, 1942:223-224). Abdülhak Hamid Tarhan da Fransız dili ve kültürünü ailesinin yurt dışı görevlerinden dolayı yaşamış bir yazardır. Ağabeyi Nurullah Beyin sayesinde ilk yurt dışı seyahatini Paris'e yapan yazar, 1876'da Paris sefreti (1876) ikinci kâtipliği görevi yapmış (Enginün: 2006, 419) ve burada Fransız edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Tanzimat yazarları gibi Servet-i Fünun yazarları da Fransızca bildikleri için Fransız edebiyatının etkisinde kalmış bu doğrultuda eserler vermişlerdir. Servet-i Fünun romanlarındaki kahramanların birçoğu Fransızca başta olmak üzere bir veya birkaç dil bilirler. Kahramanlar bunu, ya modern okullarda veya yabancıların İstanbul'daki okullarında öğrenmişlerdir. İçlerinde başta Fransız edebiyatı olmak batılı edebi türlerden şiir, makale, roman, hikâye gibi çeşitli eserleri çevirirler, içlerinde tercümanlık yapanları da vardır. "Mai ve Siyah"ın ana kahramanı Ahmet Cemil ile arkadaşı Hüseyin Nazmi, mülkiyede okurlarken Fransızca öğrenmişlerdir. "Aşk-ı Memnu" romanındaki Behlül, Adnan Bey, Bihter ve Nazmi Bey Fransızca bilirler. Mehmet Rauf "Menekşe" adlı romanındaki ana kahraman Bülend iyi derecede Fransızca bilir, hatta evine postayla düzenli olarak Fransızca gazeteler gelir. Yine Rauf'un "Hayal İçinde" adlı romanındaki ana kahraman Nezih ile "Salon Köşeleri" adlı eserindeki Şekip Fransızca bilirler (Kavcar, 1965:58-61). Modern Türk şiirinin kurucusu

olarak bilinen Tevfik Fikret (1867-1915), Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu ve bu okulda birkaç yıl Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Cenab Şahabettin (1870-1934), tıp fakültesini bitirdikten sonra devlet bursuyla Paris'e gitti. Orada tıp ihtisasının yanı sıra Fransız edebiyatıyla ilgilendi. Bu dönemin en tanınmış isimlerinden Halid Ziya Uşaklıgil, İzmir'de Katolik rahip çocukları için açılmış bir okulda Fransızca öğrenmiştir. 1889'da Paris'e giden yazar Fransız edebiyatı ve yazarlarını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Fransa'dan döndükten sonra Fransız edebiyatından çeviriler yapmış ve daha sonra yazacağı eserlerinde Fransız edebiyatının büyük etkisi olmuştur.

Hüseyin Cahid Yalçın, Fransızca'yı çok iyi bildiği için Fransız romancıların etkisinde eserler yazmıştır (Akyüz, 1995:131). Süleyman Nazif (1870-1927), Arapça ve Farsça ile yetinmemiş, daha sonra Fransızca da öğrenmiştir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1926), Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra birkaç yıl devlet idaresinde büyükelçi olarak çalıştı. Fransız dili ve edebiyatını çok iyi bildiği için Galatasaray ve Darülfünun'da öğretmen olarak çalıştı. İstiklal marşımızın yazarı Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Veteriner Okulu'nu bitirdikten sonra Fransız dili ve edebiyatına merak sardı. Lamartine'e ve onun şiirlerine büyük hayranlık besledi. Ahmet Haşim (1885-1933), Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İzmir'de bir lisede Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Şiirlerini Fransız sembolist şairlerin etkisi altında yazmıştır. Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) Jön Türklerin etkisi altında kaldığı için Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Burada İktisat Fakültesi'nde okumasına rağmen edebiyatla ilgilendi ve eserlerini Fransız romantiklerinin etkisinde yazdı. Ziya Gökalp (1876-1924) Fransızca, Arapça ve Farsça öğrendi. Fransızca'yı çok iyi bildiği için Diyarbakır'daki askerî okulda Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Abdullah Cevdet (1869-1923), tıp fakültesini bitirdikten sonra Paris'e gitti; uzun süre orada kaldı ve bazı eserlerini orada kaleme aldı (Yağlı, 2004:69).

4. SONUÇ

Toplumsal bir varlık olan insanoğlu doğar, büyür, yaşar ve ölür. Diller de insanlar gibi doğar, büyür, yayılır ya da ölür. Dil bilimsel açıdan Hint-Avrupa dilleri ailesinin Romen dilleri kolunda yer alan Fransızca, Orta Çağ'dan itibaren Fransa topraklarında, 16. yy'dan itibaren sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle başta Afrika olmak üzere Asya ve Amerika kıtalarına yayılmıştır. Öte yandan Fransa topraklarında 1530'lı yıllara kadar Latince'nin, bu tarihten sonra da Fransızcanın öğretildiği bilinmektedir. Kısa bir sürede Avrupa'nın en yaygın dili haline gelen Fransızca, 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde de batılı anlamda kullanılan en yaygın dil haline

gelmiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa dönüşü gözlemlerini içeren Sefaretnâmesi'yle batı tarzı değişimler yavaş yavaş hayata geçmiştir. Daha sonraki yıllarda Fransa'ya gönderilen paşalar ve yazarlar Fransız kültürü ve edebiyatının devlet erkânında ve toplumda yayılmasına büyük hız kazandırmışlardır. Özellikle askerî alanda başlayan yenileşme hareketi eğitim, bürokrasi ve kültürel alanlarda kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Okullarda yaygın şekilde öğretilen Fransızca adeta toplumun batıya açılan kapısı olmuştur.

Fransızcanın Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanılmasında ve yaygınlık kazanmasında, tercüme işlerinin ve askerî okullarının önemi oldukça büyüktür. Devletin 19. yy'dan itibaren başlattığı modernleşme çabaları, Tanzimat Ferman'ı ve Islahat Ferman'ı, eğitim süreçleri, basın faaliyetleri, aydınların etkisi, yazın hayatı, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler Fransızcanın yaygınlaşma sürecine katkı sağlayan etkenler olmuştur. Dahası hem 19. yy'ın sonlarına doğru ilk ve orta öğretim kurumlarının öğretilen ilk yabancı dil olmuş hem de bazı okullarda eğitim dili olarak kabul görmüştür. Fransızca, teknik konuların etkisiyle halkın günlük konuşma diline de birçok sözcük ödünç vermiştir. Bu sözcükler sadece halk tarafından kullanılmamış aynı zamanda devlet erkânında da kabul görmüştür. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damga vuran Fransızca, devletin batılı devletlerle temasını sağlayan önemli bir araç olmuş, Osmanlı'nın batılı anlamda reformlar yapmasında büyük rol oynamıştır.

5. SUMMARY

The historical and cultural relations of the Ottoman Empire with the West date back to the 16th century. These relations started when François I lost the war against Charles V and asked for help from Suleiman the Magnificent. The French sent an envoy to Istanbul in 1525 and asked for help from Suleiman the Magnificent. In 1569, a second contract was signed between Selim II and Charles IX to expand the capitulations. In the 16th century, these relations between the two countries continued in a friendly manner, except for some problems. The French language, which was widely used in Europe in the 17th and 18th centuries, played an important role in the levelling of the Ottoman Empire's relations with the West in the 19th century. The aim of this article is to analyze the last period of the Ottoman Empire in which the French language was quite effective through a detailed scanning model. The studies on the subject were evaluated and the developing process under the influence of the French language and culture was analysed in this context. With the influence of the French language on the political, cultural and educational levels of Europe, France became a

dominant power. Since the reformations and scientific discoveries proliferated in Europe during the 18th century, the Ottoman Empire believed in the necessity of Western-style reformations in his country. Therefore, the first ambassador, Yirmisekiz Mehmet Çelebi, was sent to France in 1721. On his return, Çelebi presented a detailed report to the Sultan about his travel diaries. This report also included information related to geography, mathematics, astronomy, medicine, etc. Moreover, he brought some of the sources on these subjects.

In the following years, Pashas and writers were sent to France and it accelerated the spread of French culture and literature within the state and the society. The reformation, which started especially in the military field, showed itself in the fields of education, bureaucracy and culture. The French language, which was widely taught in schools, turned into a gateway to the West for society. With the increase of mutual relations, there appeared the first translations of Western works. Generally, the emphasis was on the scientific books of military, mathematics, medicine, astronomy and so on.

The superiority of the French language in Europe was also felt in the Ottoman Empire and started to spread with various events. For example, the Saint-Benoit School was founded in 1583 to provide French education for non-Muslims in Istanbul. The introduction of the printing press in 1727 by İbrahim Müteferrika accelerated the spread of the language in Istanbul with the printing of grammar books and dictionaries by the French embassy. In the following years, the rapid development of the westernization movements during the Tanzimat period created a great opportunity for the popularity of the French language. It has been observed that the innovations that started with the declaration of the Tanzimat Edict were also influential in the education system. With the military schools, the innovation movements gained momentum in the military as well. In order to answer the demands of civil servants, western-style schools, where the French language is taught, are founded.

In 1868, another school which continued its education under the name Mekteb-i Sultani was founded, and today it is known as Galatasaray High School. The education of this school was entirely in the French language in 1868, and it played an important role in the westernization process of the Ottoman Empire. The spread of Western-style schools and the French language taught in these schools began with the reign of Mahmut II and gradually increased during the reigns of Abdülmecid and Abdülaziz. Especially in the 19th century, the French language had great importance in the commercial, diplomatic and educational affairs of the Ottoman Empire.

The French language, used only by translators to carry out state affairs, surpassed the other languages like Arabic, Persian and Italian. Over time, the French language became a means of communication used by Ottoman intellectuals with the West. In this period, those who knew and spoke the French language were not only sultans, foreign officials and intellectuals but also it is known that some pashas of the state were good at the French language. In this context, many names such as Mustafa Reşid, Mehmet Emin Ali, Keçecizade Mehmet Fuad, Yusuf Kamil, Hasan Fehmi, and Mithat Pasha, who pioneered the westernization movements, spoke the French language. Some of these pashas went to France, some of them learned the French language in the Translation Room, and some of them learned the French language through their efforts. In the Tanzimat period, the French language was the leading foreign language and French literature was at the top of other when western literatures. Thus, most Turkish writers were influenced by French writers and the writers of Tanzimat Literature knew the French language better than other western languages. Şinasi, one of the well-known names of this period, was sent to Paris by Reşid Pasha to specialize in financial affairs after the declaration of the Tanzimat, and Şinasi was inspired by well-known French writers in his literary works.

6. KAYNAKLAR

- Ağıldere, S. T. (2010). XVIII. yüzyıl Avrupa'sında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Öğretimi Okulu (1669-1873). *Journal of Turkish Studies*, Volume 5 Issue 3. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1416>
- Akıncı G. (1973). *Türk Fransız kültür ilişkisi (1071-1859) başlangıç dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası, 67-68
- Aksoy, E. (1990). Fransızcanın Türkiye serüveni ve düşündürdükleri, *Frankofoni*, Ortak Kitap No: 2, Ankara: Şafak Matbaacılık, 7-11
- Akyüz, K. (1995) *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri (1860-1923)*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- Akyüz, Y. (2005). *Türk eğitim tarihi*, İstanbul: Pegem A Yayıncılık.
- Aliye, F. (1332). *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı*, Dersaadet.
- Ayas, N. (1948). *T.C. Milli Eğitimi, kuruluşlar ve tarihçeler*, Ankara: MEB.
- Balliu, C. (2005) *Les confidents du sérail. Les interprètes français du Levant à l'époque classique*. Beyrouth: Université Saint-Joseph.
- Coşkun, O. (2020). Osmanlı son dönem çeviri yöntemleri üzerine bir inceleme. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (21), 223-263. DOI: 10.30767/diledeara.686650
- Coşkun, O. (2016). Jaubert'in "Grammaire Turke'si ile Şinasi ve Ebuzziya'nın "Durû b-ı Emsal-i Osmaniyye'sinde" bulunan atasözlerimize bakış, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (13), 47-124
- Çağır, M. & Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i umumiye nizamnamesi ve Türk

- eğitim tarihindeki yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11), 37-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/52677/694343>
- Çetin, N. (2006). “Ziya Paşa” Tanzimat Edebiyatı, (Koordinatör: İsmail Parlatur) Ankara: Akçağ, 127-199.
- Davison, R. H. (1994). Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformlarına araç olarak Fransız dili. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), <https://dergipark.org.tr/pub/ctad/issue/25230/266684>
- Demircan, Ö. (1990). *Yabancı dil öğretim yöntemleri*, İstanbul: Ekin Eğitim Yayıncılık.
- Demircan, Ö. (2005). *Yabancı dil öğretim yöntemleri*, İstanbul: Der Yayınevi.
- Demiryürek, M. (2013). Türkiye’de yabancı dil olarak Fransızca öğretiminin tarihi gelişimi üzerine bir değerlendirme (1891-1928). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 28(1), 130-140.
- Demiryürek, M. (2014). Türkiye’de yabancı dil öğretim yöntemlerinin tarihî Gelişimi (1891-1928). *Eğitim ve Bilim*, 39(175). doi:<http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.2081>
- Dumarest D. & Morsel M. (2017). *Le Mots, origine, formation, sens*, Presses Universitaires de Grenoble.
- Enginün, İ. (2006). *Abdülhak Hâmit Tarhan*. Parlatur, İ. (Ed.), *Tanzimat edebiyatı içinde*. Ankara: Akçağ Yayınları. 411-555
- Gökmen, A. (1999). Fransızcanın Türkiye’de dünü, *Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1.
- Habib, İ. (1942). *Tanzimattan beri*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- İçel, D. (2017). *Çeviri odaklı Fransızca sözcük bilgisi*. Ankara: Delta Kültür Yayıncılık.
- İşcan, A. (2015). *Dil öğretiminin tarihsel gelişimi, dil öğretimi*, (ed. N. Bekleyen), 1. Baskı, İstanbul: Pegem Akademi.
- İşcan, A. (2018). *Yabancı dil öğretimi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi, Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kuramlar, yaklaşımlar, etkinlikler* (ed. A. Şahin), 2. Baskı, İstanbul: Pegem Akademi.
- Hitzel, F. (1995). *Dil oğlanları ve tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakartal, O. (2009). Türkçede Dante üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-I Winter 2009.
- Kavcar, C. (1995). *Batılılaşma açısından Servet-i Fünun romanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 106.
- Kodoman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*, Ankara: TTK.
- Parlatur, İ. (2006). *Şinasi. İ. Parlatur (Ed.) Tanzimat Edebiyatı içinde*. Ankara: Akçağ Yayınları, 71-126.
- Pruvost, J. (2012). La langue française: une longue histoire riche d’emprunts – En ligne: [http://www.canalacademie.com/IMG/pdf/Microsoft_Word_Jean_20Pruvost_20La_20langue_20francaise_20Une_20longue_20histoire_1_.pdf],

Erişim tarihi: 25.03.2019.

- Salman, H. (2005). *İdadi mekteplerinin tarihsel gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, A. (2006). Osmanlıdan günümüze eğitimde yapılan değişiklikler. *Eskiye*, 77-84.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tenger, S. (2005). *Rüştiye mekteplerinin tarihi gelişimi ve din eğitimi ve öğretimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçman, A. (2006). *Namık Kemal, Tanzimat Edebiyatı*. (Ed. İ. Parlatır). Ankara: Akçağ, 201-288.
- Yağlı, A. (2012). Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatında Fransızcanın etkisi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 31 (1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/20248/214835>
- Yağlı, A. (2004). *Le Roman Turc au Regard du Roman Français au 19e siècle*. Yayımlanmamış doktora tezi, Université de Toulouse le Mirail, Discipline: Littérature Comparée.
- Yazgıç, K. (1940). *Ahmet Mithat Efendi hayatı ve hatıraları*, Adapazarı: Tan Matbaası.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Ertan KUŞÇU, Makale Katkı Oranı: % 50; Doç. Dr. Ali YAĞLI, Makale Katkı Oranı: % 50.